

SCHRAMEK LÁSZLÓ PÉTER

EGY ÉVFORDULÓ APROPÓJÁN

BALASSA IMRE ÉS WESSELÉNYI FERENC PEST MEGYEI FŐISPÁNI KINEVEZÉSE¹

Amikor a rendszerváltozás után Pest megye közgyűlésének elnöke, T. Mészáros András tanácsot kért dr. Egey Tibor igazgató úrtól, hogy melyik napot lehet Pest megye napjaként számon tartani, akkor ő válaszában december 4-ét jelölte meg, mivel I. Lipót király 1659-ben ezen a napon szentesítette az országgyűlés törvényeit, köztük a LXXVI. cikkelyt, amelyik kimondta, hogy Pest-Pilis-Solt törvényesen egyesült vármegyék új címet kapnak, és a törvényhatóság főispánjai a mindenkori nádorok lesznek. Ez utóbbi rendelkezést ugyan az 1848. évi XXVIII. törvénycikk hatálytalanította, de mivel Pest megye mai címere néhány apró eltéréstől eltekintve megegyezik az 1659-ben jóváhagyottal, ezért e pont jogilag ugyan nem, de tartalmilag mindmáig érvényben maradt. A jelzett törvény kihirdetésének a napokban lesz 350. évfordulója, és talán nem érdektelen, ha a kulisszák mögé tekintünk, és egy pillantást vetünk e jogszabály elfogadásának folyamatára, amelyről az eddigi kutatások csupán szórványos adatokkal szolgáltak.

Az Árpád-korban gyökerező hagyományok szerint Pest megyének nem voltak ispánjai. Ezen a helyzeten előbb Hédervári Lőrinc nádor próbált meg változtatni 1446-ban, aki a Budán tartózkodó alnádor helyett egy ispánt akart a megye élére állítani,² de törekvése kudarcot vallott a nemesség határozott országgyűlési fellépése miatt. Ezt az állapotot tükrözik a 15. század következő évtizedeiben a Pest megye részére címzett oklevelek, amelyeket a törvényhatóság szolgabíráinak és nemeseinek címezték.³ Még egy alispán kinevezéséről tudunk 1487-ből, de ez a rendelkezés is a helyi nemesség tiltakozását váltotta ki,⁴ amelynek eredményeként az 1492. évi országgyűlésen az alábbi törvénycikket alkották meg:

¹ Jelen tanulmány a Pest Megyei Levéltárban 2009. november 26-án rendezett tudományos ülésén elhangzott előadás szerkesztett változata.

² Az 1446. évi oklevélre vonatkozóan ld. Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599. Függetlenül az inárcsi Farkas, az irsai Irsay valamint a szilasi és pilisi Szilassy családok története. Budapest, 1938. 187–188. o. „...nostram veniendo in presenciam universi nobiles et alterius status possessionati homines comitatus Pestiensis nobis per modum gravi querele exponere curaverunt et declarare, quod licet libertatibus et prerogativis ipsorum per divos reges Hungarie eis gracie concessis et indultis, requirentibus comes parochialis in ipso comitatu Pestiensi nullo umquam tempore (resident)...”

Az alnádort a 15. században már nem tekintették Pest megye ispánjának. ld. Zsoldos Attila: Pest megye az Árpád-korban. In: Attila (főszerk.): Pest megye monográfiája. I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Pest Megye Monográfia Alapítvány, Budapest, 2001. 44. o. skk.

³ Tringli István: Pest megye a későközépkorban. In: Attila (főszerk.): Pest megye monográfiája. I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Pest Megye Monográfia Alapítvány, Budapest, 2001. 155. o.

⁴ Tringli, 159. o.

„Továbbá, valamint eddigelé sem voltak Pest és Pilis vármegyéknek ispánjaik, mint-hogy Budához közel feküsznek, úgy jövőre sem szükséges, hogy ispánjaik legyenek.”⁵

II. Ulászló (1490–1516) király más törvényei is megerősítették Pest megyének azt a kiváltságát, hogy ott csupán szolgabírák ítélkeznek.⁶ Ez a helyzet a Buda elestét követő évtizedekben sem változott meg. Pest megyében egy újabb alispán neve, Hartyáni Jánosé 1597-ben bukkant fel a forrásokban.⁷ A tizenöt éves háború idején Pest megye működése szünetelt, és csupán a 17. század második évtizedében állt helyre, feltehetően ekkor már Pilis megyével kiegészülten. Eleinte a megyének még Nógráddal közös alispánja volt,⁸ majd később önállóan választott.⁹ Pest megyében régi hagyományainak megfelelően 1656-ig nem voltak főispánok, de ez év áprilisában gyarmati gróf Balassa Imre neve mellett feltűnt Pest-Pilis-Solt megye főispáni címe. A helyi nemesség talán Wesselényi Ferenc nádor (1605–1667) buzdítására tiltakozott a kinevezés ellen, és három évig tartó küzdelem után az országgyűlés a bevezetőben említett törvényben a mindenkori nádort jelölte ki a megye főispánjának. A rendelkezésünkre álló eddigi információk tehát meglehetősen szegényesek, és e folyamat egyes lépéseinek – különösen Balassa Imre kinevezésére vonatkozóan – számos részletét lehet pontosítani a források eddigénél szélesebb körének bevonásával.

Balassa Imre főispáni kinevezésének oka mindmáig ismeretlen, mivel a méltóságot ruházó okirat nem került elő, és életpályájáról vajmi kevés információ áll rendelkezésünkre. Pest megye frissen kinevezett vezetője a nagy múltú balassagyarmati és kékkői Balassa családból származott, akik közül Menyhért 1568-ban bárói címet szerzett, elsőként pedig II. Bálint emelkedett a grófi méltóságra – eddigi ismereteink szerint.¹⁰ Balassa Imrével kapcsolatban bizonyosnak látszik, hogy 1652 végéig Nógrád várának kapitánya volt,¹¹ majd a következő év elejétől gyarmati várparancsnok lett.¹² Ugyanebben az időben III. Ferdinánd (1635–1657) Ba-

⁵ Pomogyi László (szerk.): Corpus Iuris Hungarici (elektronikus kiadás). Kerszöv Kft., Budapest, 2000. (továbbiakban: CJH CD) 1492. évi C. tc.

⁶ CJH CD, 1495. évi XX. és XXIV. tc.

⁷ Szakály Ferenc: A hódolt megye története. In: Zsoldos Attila (főszerk.): Pest megye monográfiája. I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Pest Megye Monográfia Alapítvány, Budapest, 2001. 399. o.

⁸ Szakály, 439. o.

⁹ Szakály, 440. o.

¹⁰ Kállay István – Pataky Lajosné: A Balassa család levéltára (repertórium), Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1972. 3. o.

¹¹ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL): Családok, személyek. 1945 előtti nem kormányzati szervek iratai. Családtagok iratai (továbbiakban P 1767) 3. csomó (továbbiakban: cs.) 12. tétel. (továbbiakban: t.) Balassa III. Imre és felesége iratai. 95/a r.

¹² MOL P 1767. 3. cs. 12. t. 96. r. Balassa Imre mellett testvére, Ferenc is Gyarmat várának földesura és kapitánya voltak. ld. Pálmány Béla: Végváarak Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újratelepítés korszakában (1663–1703). A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve XII. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján, 1986. 84. o.

lassa Imrét – unokaöccsét II. Bálintot tizenegy évvel megelőzve – grófi méltóságra emelte.¹³ Balassa Imre korábbi ismereteinkkel ellentétben nem 1656-ban kapta meg új hivatalát, hanem már 1655. július 18-án. Erről egy két nappal későbbi levélben értesítették a megyét.¹⁴ Az új főispán számos birtokkal rendelkezett Pest megyében is: Parócza, Szentgyörgy, Szentegyed praediumok, valamint Szentiván a Solti szék területén tartozott uradalmi köz.¹⁵

Az új főispán azonban nem tudta elfoglalni hivatalát, és emiatt panasszal fordult az uralkodóhoz, aki augusztus 7-én parancsba adta, hogy Pest megye minden kifogás nélkül fogadja el a Balassa Imre kinevezését.¹⁶

Pest megye közgyűlése következő ülésén tiltakozó levelet küldött a királynak, amelyben a következő érvekkel magyarázta magatartását:

1.) A régi királyok által hozott és a III. Ferdinánd által megerősített törvények és kiváltságok sérelmére történt Balassa Imre kinevezése.

2.) A megye mindaddig közvetlenül a királytól, illetve a helytartótól függött, akik az alispánokat is jelölték e hivatal üresedése esetén. Így az új főispán kinevezése a helytartók és a király befolyását is csökkenti.¹⁷

Ezért a megye kérte III. Ferdinándot, hogy tántorítsa el Balassa Imrét a főispáni hivatalba lépés szándékától, legalább a következő országgyűlésig, mivel a törvényalkotás és hatálytalanítás jogát az uralkodó és az országgyűlés közösen gyakorolja.¹⁸

A király válasza nem késett sokáig, ebben pedig ismételten felszólította Pest megyét,

¹³ A grófi kinevezés időpontja egyelőre ismeretlen. A fennmaradt legkorábbi levél, amelyben Balassa Imrét grófnak címezik 1653. január 21-én kelt Horváth István nógrádi alispán tollából. Ld. MOL P 1767. 3. cs. 12. t. 101. v.

¹⁴ Balassa kinevezésére vonatkozóan ld. MOL Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii (továbbiakban: A 57) 11. kötet. 362. o. „Collatio supremi honoris comitatum Pest Pilis spectabili et magnifico comiti Emerico Balassa stylo cancellaristico. Viennae. Anno et die ut supra facta. Die 18. Julii.” A megye értesítéséről ld. MOL Kancelláriai Levéltár, a Litterae comitatum (továbbiakban A 27.) 23. csomó. Pest megye, 1655. augusztus 18.

¹⁵ MOL P 1767. 3. cs. 12. t. 199. v.

¹⁶ Pest Megyei Levéltár (továbbiakban: PML) Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűlésének iratai, uralkodói és helytartótanácsi rendeletek. Intimata inutilia (továbbiakban: IV. 1-c/2.) 1655. No. 1. Az iratot regesztában közli: Kiss Anita – Schramek László Péter: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Kiegészítő kötet. 1625–1715; 1728. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 2006. 59. regeszta.

¹⁷ MOL A 27. 23. csomó. Pest megye, 1655. augusztus 18. „Siquidem dicti comitatus nostri hactenus ex vi praemissarum constitutionum Regni nullius supremi comitis jurisdictioni subjecti erant, verum a legitimis Regni Hungariae Regibus et post suas Majestates locumtenentiis regiis, qui vacante officio vice comitis personas ad id munus idoneas candidare consueti sunt, suam habebant dependentiam. Quod si secus fieret, videretur tam Suae Majestatis Sacratissimae auctoritati, quam etiam domini locumtenentis regii dignitati derogare ac praescriptis legibus Regni praejudicare.”

¹⁸ MOL A 27. 23. csomó. Pest megye, 1655. augusztus 18. „Siquidem leges et statuta condendi sit etiam abolendi auctoritas penes Majestatem Vestram Sacratissimam et regnicolas...” A megyei nemesek e véleménye tükrözi Werbőczy István (II. rész, 3. cím 2–5. §) törvényalkotásról alkotott gondolatait. Ld. Werbőczy István: Hármaskönyve az eredetinek 1517-iki első kiadása után ford., bevezetéssel és utalásokkal Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen; magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Franklin Társulat, Budapest, 1897. Reprint. Pécs, 1989. 228–229. o.

hogy Balassa Imrét fogadja el főispánjának. Az 1492. és 1495. évi törvényekkel kapcsolatban megjegyezte, hogy azokat a környezetében tartózkodó tanácsadók véleménye szerint a királyi székhely közelsége miatt szentesítették, ez a helyzet azonban megváltozott.¹⁹ Másrészt, ha maga a törvény még hatályos lenne, akkor alispánok sem lennének a megyében, csupán szolgabírák.²⁰

A megye nem nyugodott bele abba, hogy a király következetesen kitartott jelöltje beiktatása mellett, ezért követeket küldött Wesselényi Ferenc nádorhoz, hogy tájékoztassák a kialakult helyzetről. Wesselényit a megyei nemesek jelentős része jól ismerhette már az előző évtizedekből a menekült vármegye székhelyének, Fülek várának kapitányaként (1634-től),²¹ aki gyakori távolléte ellenére is nem egyszer részt vett a megye közgyűlésein.²² A nádor teljességgel magáévá tette a megye álláspontját, és erről levélben tájékoztatta III. Ferdinándot is.²³ A megyének az alábbiakat javasolta: „...mindaddiglan, míglen az keövetkezendeő országgyűlésben az nemes ország az megírt articulus [törvénycikk] ellen mást nem fundál [alkot], és azoknak főispánságának collatiojárúl [adományozásáról] nem determinál [határoz], eőkegyelmét Balassi uramot sem mi nem agnoscallyuk [ismerjük el], se kegyelmetek se tartsa főispánjának. Seőt ha parancsolja vice-ispán és szolgabírák uraimnak, hogy installatiojára [beiktatására] gyűlést hirdessen, ne cselekedje, és ha eő kegyelme kibocsátaná currensét [körlevelét], azon eő kegyelme gyűlésére senki ne comparealjon [jelenjen meg]. Seőt eő feölségét követei által is megtalállya kegyelmetek...”²⁴ E levél közgyűlési felolvasásával egyidejűleg Balassa Imre nevében Salathnyai György tiltakozást nyújtott be a megye engedetlensége ellen.²⁵

A közgyűlés megfogadta Wesselényi tanácsát, és Laszkary János jegyzőt²⁶, valamint

¹⁹ MOL Magyar Kancelláriai Levéltár. Conceptus expeditionum (továbbiakban: A 35.) 1655. No. 398. „...cum autem articulos praefatos ex informatione nonnullorum fidelium nostrorum Ungarorum consiliariorum intelligamus intuitu saltem pro tunc vicinitatis regum residentiae Budensis fuisse sancitos...”,

²⁰ MOL A 35. 1655. No. 398. „qui si etiam de praesenti observandi forent, vos neque vicecomites habere sed soli iudlium contentos esse debere manifestum sit”

²¹ Várkonyi Gábor: Wesselényi Ferenc nádor. In: Sic itur ad astra. I. évf. 1987/1. szám 92. o. skk.

²² Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1638–1711 I. 1638–1644, 1656–1665. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 1983. passim

²³ A nádor közölte az uralkodóval, hogy protokolláris hibát is vétett a megyének szóló parancs fogalmazásában, mert azt csupán a magnificus (nagyságos) és egregius (vitézlő) nemességnek címezte, de a megyében reverendissimus (főtisztelendő) és illustrissimus (méltóságos) urak is élnek. Ld. PML IV. 1-c/2. 1655. No. 3. A nádor királynak írott levele mindmáig nem került elő. Lippay György azonban a törvényalkotás és hatálytalanítás országgyűlési jogosítványának megsértését látja Wesselényi Ferenc legfontosabb érvének, amelyet a megye álláspontjának védelmezésében előadott. Ld. MOL Magyar Kancelláriai Levéltár Opiniones (továbbiakban: A 33.) 1656. No. 1. 560. f. r.

²⁴ PML IV. 1-c/2. 1655. No. 3.

²⁵ PML IV. 1-l. Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Tiltakozások. 1655. No. 5.

²⁶ 1657. február 18-ig megyei jegyző.

Kutassy György szolgabíró²⁷ küldte a királyhoz, akik Szelepcsényi György (1595–1685) kancellár és nyitrai püspök közbenjárására nyertek kihallgatást III. Ferdinándnál.²⁸ Itt Laszkary és Kutassy a nádori intelmeket követve kérték a királyt, hogy a következő országgyűlés döntsön a Pest megyei főispán személyéről. III. Ferdinánd tanácsot kért Lippay György (1600–1666) esztergomi érsektől, hogy véleménye ismeretében hozza meg a végső döntést. A királyt Wesselényi Ferenc magatartása készítette habozásra, mert az – nézete szerint – további nehézségekhez vezethetett.²⁹ Lippay válaszában az alábbi szavakkal javasolta a korábbi álláspont melletti kitartást: „*mivel már-már szokássá vált Felségetek parancsával szemben engedetlenséget mutatni, azért úgy vélem, hogy helyesebb lenne teljes egészében a korábbi határozat mellett kitartani, mint az egyszer már megadott adományokat visszavenni és semmissé nyilvánítani.*”³⁰

A nádor magatartását szintén érthetetlennek találta, mivel egy jolsvai³¹ találkozón megállapodtak abban, hogy őfelsége kérése teljességgel törvényes: „*Ami a nádort illeti, nem tudom, hogy honnan származik a fordulat, kétség kívül egy rossz szándékú ember konkolyt vetett, amikor ugyanis Jolsván együtt voltunk, akkor megállapodtunk arról, hogy Felségetek rendelkezése teljességgel törvényes...*”³²

A megye álláspontját alátámasztó törvények hatálytalanságára vonatkozóan is számos érvet talált Lippay György:

1.) Buda eleste után a megye a szomszédos Heves fő- és alispánjának joghatósága alá került, tehát gyakorlatilag a korábbi kiváltság érvényét a gyakorlat megszüntette.³³

2.) Pest megye alispánok választásával önmaga is hatálytalanította a törvényt, és ön-

²⁷ 1656. április 20-ig szolgabíró.

Ráday András alispán valószínűleg 1655 őszén meghalt (ld. PML. IV. 1-l. No. 5.), ezért nem vehetett a tárgyalásokon.

²⁸ PML IV. 1-c/2. 1655. No. 4. Az irat regesztáját közli: Kiss–Schramek, 2006. 62. regeszta.

²⁹ MOL A 35. 1655. No. 408. „...iidem tamen comitatus adstipulante etiam fidele nostro regni comite palatino expediti ad majestatem nostram cum fiduciariis litteris certis suis nuntiis qualisnam considerationes et obices in acceptando per nos eisdem declarato supremo comite mersent, negotium praesens ad futuram usque regni diatam reiciendum prorogandumque suadeant et postulant...Antequam igitur ulteriusque ad hanc ipsam instantiam nos resolvamus fidelitati vestrae id cumprimis communicandum esse duximus, quatenus discussis et bene ruminandis rationibus et argumentis in contrarium per vos allegatis, et nunc necnon cum praejudicio ac laesione auctoritatis nostrae regiae id fore censendum videatur, si intervenientibus jam iteratis benignis mandatis nostris ad eosdem comitatus praemittitur exaratis posita hujusmodi dilatio admitteretur, exara (sic!) superinde informationem et opinionem vestram, scriptotenus nobis suppeditare velitis...”

³⁰ MOL A 33. 1656. No. 1. 560. f. r. „quod vere iam in consuetudinem ab it mandatis Vestrae Majestatis non oboedire, omnino de auctoritate Vestrae Majestatis esse censeo priori benignae suae resolutionis inhaerere, quam donationes semel datas cassare et abrogare.”

³¹ Jolsva (Gömör és Kishont megye) mai neve Jelšava (Szlovákia).

³² MOL A 33. 1656. No. 1. 560. f. r. „Ad dominum Palatinum quod attinet, nescio unde fit ista revolutio, sine dubio aliquis inimicus homo superseminavit Zysania, quando fuimus simul in Jolsva unanimi voto conclusimus Majestatis Vestrae dispositionem omnino esse justam...”

³³ Buda eleste után Pest megye tisztikara egy ideig Eger várába tette át székhelyét. Ld. Horváth Lajos: Pest-Pilis-Solt vármegye kialakulása és működése. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 1995. 139. o.

ként lemondott előjogairól.

3.) Az 1578. évi IV. tc. elrendelte, hogy azon megyék élére főispánokat kell kinevezni, amelyekben ez a tisztség betöltetlen.³⁴

III. Ferdinánd Lippaynak címzett levelével egyidejűleg utasította Pest megyét – immár harmadszor –, hogy ismerje el főispánjának Balassát, tehát az érsek írásbeli válaszát meg sem várta.³⁵ A kinevezett és hivatalában többször is megerősített gyarmati kapitány 1656. január 4-én felszólította Vámosy István másodalispánt, hogy hívja össze a közgyűlést hivatali beiktatására.³⁶ A helyi nemesség minden valószínűség szerint kifogyott az ellenérvekből, és végrehajtotta az utasítást, bár beiktatása ellen Wesselényi nádor és Pest megye is tiltakozott, sőt Balassa ellentiltakozását 1656. július 25-én jegyzőkönyvbe sem voltak hajlandók venni.³⁷ Egyes adatok szerint az egri káptalan előtt tett nyilatkozatában Pest megye csupán a következő országgyűlésig volt hajlandó Balassa Imrét főispánjának tekinteni,³⁸ noha a megyei közgyűlés nem szívesen szólította meg e címen.³⁹

Számos kérdést felvet az, hogy miért húzódott az uralkodó és a megye közötti konfliktus ennyi ideig, és mi döntötte el a végkimenetelét. A Pest megyei nemesek tulajdonképpen már a kezdet kezdetén vert helyzetben voltak. III. Ferdinánd – miként azt az esztergomi érseknek szóló levelében írja – királyi hatalma teljességéből fakadóan nevezte ki Balassát Pest megye főispánjának.⁴⁰ A rendi korszak jogfelfogása és a későbbi jogtudósok véleménye szerint is a királyt csaknem korlátlan kinevezési jogkör illette meg.⁴¹ Az uralkodót legfeljebb az udvari

³⁴ MOL A 33. 1656. No. 1. 560. f. v. A jelzett törvény az alábbiakat tartalmazza: „Azokban a vármegyékben is, a melyeknek főispánjuk nincsen, addig a míg számukra a főispánról gondoskodás történik; az alispánok, ugy a törvényszékek hirdetésében, mint az adóügyek intézésére szükséges dolgokban, valamint az egyéb törvénykezési teendőkben és végrehajtásokban is eljárhassanak.”

1. § Efelől pedig méltóztassék Ő császári felsége minél előbb gondoskodni.

³⁵ PML IV. 1-c/2. 1656. No. 4.

³⁶ PML IV. 1-c/2. 1656. No. 1.

³⁷ PML IV. 1-c/2. No. 9. 2. f. „...may napon celebralt gyűléssünkben az eő nagysága arra rendelt embere az ellen az protestatio ellen, kit tempore installationis ejusdem domini comitis Emerici Balassy in officium supremi comitis istorum comitatum teott mind Palatinus urunk önagyasága, s mind az nemes vármegye, reprotetalni akart. De az nemes vármegye millyen bizonyos és igen helyes ratiokra nézve azon protestatiot nem vötte be. El-sőben hogy Platinus urunk authoritasa forog benne. Másodszor, hogy az nemes vármegye maga ellen nem adhat fegyvert. Harmadszor hogy Eő Nagyságának másutt is vagyon módja azon protestatio peragálássában...”

³⁸ Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái I. 1618–1669. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 2001. 114. o.

³⁹ Horváth, 1995. 145. o.

⁴⁰ MOL A 35. 1655. No. 408. „...ex regiae potestatis nostrae plenitudine et gratia...honorem supremi comitis comitatum Pestiensis et Pilisiensis fideli nostro spectabili ac magnifico comiti Emerico Ballassi de Gyarmat (tit) benigne contulerimus...”

⁴¹ A királynak jogában állt az országban a hivatalok élére saját embereit kinevezni, ez alól csupán a nádorok és az alispánok jelentettek kivételt. Schwartzner, Martin: Statistik des Königreichs Ungern. Zweyter und Dritter Theil. Ofen (Buda), 1811. II. Theil. IV. Abschnitt, 36. §. 115. o. Ekhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. (szerk.: Mezey Barna), Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 68. o. Mezey Barna: Magyar alkotmánytörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 94. o.

körök és a magyar tanácsosok egyöntetű véleménye bírhatta volna meghátrálásra, de ennek még a lehetősége sem merült föl. Lippay György érsek, aki egy személyben a főkancellári posztot is betöltötte, kezdettől fogva határozottan III. Ferdinánd álláspontját támogatta, és feltehetően egy ideig Wesselényi Ferenc is királya döntése mellett tette le a garast – amennyiben hihetünk Lippaynak. A nádort nézeteinek felülvizsgálatára talán Pest megye követeinek látogatása bírhatta rá, illetve a Balassa Imre iránt érzett ellenszenvé,⁴² de az is előfordulhat, hogy a kortársak által sokat kárhozott ingatag természete mutatkozott meg az ügyben.⁴³ A legfőbb világi méltóság támogatása sem volt elegendő ebben az időben, hogy az uralkodót álláspontja megváltoztatására bírja. Már Esterházy Miklós nádor (1583–1645) észrevette ugyanis, hogy a kancellária befolyása az ügyek végkimenetelére sokkal jelentősebb, mint az övé, és e hivatal tekintélye a 17. század későbbi évtizedeiben folyamatosan növekedett.⁴⁴

A másik tényező, amit figyelembe kell venni e kérdéssel kapcsolatban, az a törvényi helyzet ellentmondásossága. Pest megye és III. Ferdinánd is egyformán tudott törvényeket citálni álláspontja alátámasztására. Mivel a koraújkori magyar országgyűlések elvértve töröltek el egyértelműen egy korábbi törvényt, ezért a két fél által idézett jogszabályok bármelyikét hatályosnak lehet tekinteni felületes vizsgálódás után. Az egymással ellentétes értelmű jogszabályok útvesztőjében a kortárs jogászok bibliája, Werbőczy Hármaskönyve nyújt némi eligazítást, amelyik a következő megállapítást tartalmazza: „*a később alkotott ellenkező törvény, ha általános, a megelőző szokást erejétől megfosztja.*”⁴⁵

Eszerint az 1578. évi IV. tc. hatálytalanította az 1492. évi C. törvénycikkelyt. Ehhez járult hozzá, hogy Pest megye a 17. században alispánok választásával önmaga is lemondott korábbi előjogáról. Tehát egy korábbi szokást egy újjal váltott fel.

Balassa Imre főispáni tevékenységéről alig maradtak fenn források. A ránk maradt iratok között Balassa III. Imre másodunokatestvérének, II. Bálintnak szóló levelei családi ügyekkel kapcsolatosak.⁴⁶ A hivatali ügyekkel kapcsolatban csupán arról tudunk, hogy Balassa Imre

⁴² Balassa Imre és Wesselényi Ferenc rossz kapcsolatának gyökerei egy török rab körüli vitára vezethetők vissza, amelynek időpontja ismeretlen. Ld. Nagyajtai Cserei Mihály *Históriája*. A szerző eredeti kéziratából Kazinczy Gábor által. Pest, 1852. 62–63. hasáb. 1659-ben már rossz véleménye volt Wesselényi Ferencnek Balassáról. Ld. Borosy, 2001. 30. o.

⁴³ Pauler Gyula: *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése*. I. Budapest, 1876. 26. o. Thaly Kálmán: *Gr. Zrínyi Miklós emlékirata II. Rákóczi György fejedelemhez, 1653. Századok*. II. évf. 1868/11. szám 638. o. J. Újváry Zsuzsanna: *A hazaszeretnek és a haza veszedelmének megjelenítése Wesselényi Ferenc leveleiben*. http://www.iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Ujvary_Zs.pdf [2009. november 20.] 2–3. o.

⁴⁴ Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1946. 118. o.

⁴⁵ Werbőczy, *Előbeszéd*. 12. cím. 142–143. o. 2. §. „quando praecedit consuetudo, et sequitur lex generalis contraria, tollit consuetudinem praecedentem.”

⁴⁶ MOL Családok, személyek. 1945 előtti nem kormányzati szervek iratai. Balassa II. Bálint iratai. P 1761. 2. cs.

1656-ban igazolta Laskay András veszprémi vicekapitány kérésére, hogy Dunapataj Solt megye része volt, ezért a település nem tartozik ingyenmunkával Veszprém várához.⁴⁷

Ennél nagyobb jelentőségű ügy került napirendre 1659-ben, amikor a közgyűlés a váratlanul elhalálozott Földváry János alispán utódjának jelölésére felkérte Balassa Imrét, amivel a nemesség ténylegesen is elismerte a gyarmati főkapitány főispáni hatáskörét.⁴⁸

Pest megye azonban nem adta fel a helyzet megváltoztatására irányuló küzdelmét, bár ennek állomásait a rendelkezésre álló dokumentumokból nem lehet rekonstruálni.⁴⁹ Az 1659. évi országgyűlésre küldött követek (Bene János és Pápay János) feladata volt, hogy a királytól engedélyt kérjenek az új címer használatára.⁵⁰ A diéta szeptember 13-án az ország sérelmei közé felvetette Balassa Imre főispáni kinevezését, valamint azt, hogy a beiktatása napján elletett tiltakozást elmulasztották kivizsgálni.⁵¹ A sérelem végleges szövegében a rendek három kérést fogalmaztak meg:

- 1.) a korábbi törvények megerősítését,
- 2.) a nádor főispáni szerepének elismerését, amely Buda elestét követően szállt rá a budai várnagyról,
- 3.) továbbá új pecsét és címer adományozását a megyének.⁵² I. Lipót (1657–1705) 1659. december 4-én szentesítette az országgyűlésen alkotott törvénycikkeket, köztük a Pest megye fenti kérését tartalmazót is.

A megyei sérelem összemosta a későközépkorban fennálló állapotot – miszerint Pest megyében nincsenek főispánok – azzal a korai hagyománnyal, amely szerint a megye feletti felügyeleti vagy főispáni jogokat a nádorok, illetve helytartók gyakorolták. A végeredmény

5 t. 19. f. és 21. f. Balassa Imre rendkívül hiányos személyi fondja meglehetősen kevés levelet tartalmaz az 1655 és 1659 közötti évekből. A nagy iratpusztulás oka lehet, hogy a Thököly felkelés idején 1679-ben Balassa Imre másodszor is átállt a felemelkedő késmárki gróf szolgálatába, és ezért I. Lipót 1679. május 20-án Balassa Imre grófot minden ingó és ingatlan vagyonától megfosztotta, és parancsot adott a Magyar Kamarának a javak lefoglalására. ld. MOL P 1767. 3. cs. 12. tétel. 185. f.

⁴⁷ PML IV. 1-c/2. 1656. No. 6. Az irat regesztáját közli Kiss–Schramek, 67. regeszta. Borosy, 1983. 271-13. regeszta.

⁴⁸ Borosy, 1983. 552. regeszta. Horváth, 145. o.

⁴⁹ Pest megye egyetlen 1658. évből fennmaradt nádornak szóló levele említést sem tesz a főispánnal kapcsolatos sérelmekről. Ld. MOL Magyar kincstári levéltárak, archivum familiae Wesselényi. E 199. 5. cs. 83. pallium. 1. f.

⁵⁰ PML IV. 1-a/1. 2. kötet. 96. p. Borosy, I. 557. regeszta.

⁵¹ PML Pest-Pilis-Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közigazgatási iratok. IV. 1-d. No. 2. 76. f. és Borosy, 2001. 49. o. Borosy András regesztájában Balassa Imre nevéhez fűzte tévesen a tiltakozás benyújtását. A bejegyzés szövege: „Die 13. Septembris. Sessione dominorum compilerum porro circa perlectionem publicorum gravaminum laborantium celebrata, inter caetera perlectum est gravamen contra officium supremi comitis comitatum Pest, Pilis, Solt ad quod illustrissimus dominus Emericus Balassy de Gyarmat contra leges Regni et signanter anni 1492. articulus 100. 1495. articulus 24. 1498. articulus 44 non curata etiam contradictione eorundem comitatum ea in parte tempore installationis ejusdem facta fuit, sublimatque quod gravamen per dominos compilatores acceptatum est.”

⁵² PML IV. 1-d. 1659. No. 2. 35–36. f. Borosy, 2001. 114. o.

szempontjából mindez lényegtelen, mert olyan kompromisszum született, ami a királynak is és a megyei nemességnek is megfelelt.

A törvény hatályba lépését szimbolizáló aktusként Koháry I. István (1616–1664) 1660. január 8-án átadta a megye közgyűlésén a törvényhatóság új pecsétnyomóját. Balassa Imre a tavasz folyamán még ragaszkodott hivatalához, ezért a kérdésről április végén, május elején Bene János alispán Stubnyán⁵³ tárgyalt Wesselényivel.⁵⁴ Ezt követően a közgyűlés május 8-án felszólította Balassát arra, hogy engedelmeskedjen a törvényeknek, amit ő eleinte megtagadott. Azt állította, hogy kinevezését a királytól kapta, ezért a megye az udvarhoz forduljon panaszával. A makacskodása azonban nem változtatott az új helyzeten.⁵⁵ A közgyűlés 1662-ben még tartott Balassa lehetséges visszatérésétől, ezért ennek megakadályozását tette országgyűlési követei egyik feladatává.⁵⁶

A december 4-ei dátumhoz tehát Pest megye közigazgatásának megújulása köthető: Egyrészt megszűnt a törvényhatóság „*fejtelensége*.” A főispáni hivatalt a nádorok viselték 1848-ig. A törvény értelmében ez lett az egyetlen főispáni cím, amelyet nem a király tölthetett be saját emberével, hanem a méltóság viselőit az országgyűlések választották meg. Másrészt a megyei hivatal a működéséhez szükséges új pecséttel gazdagodott.⁵⁷ Harmadrészt a megye az identitását meghatározó olyan címet kapott, amelyre 350 év elteltével is örömmel tekinthetünk.

⁵³ Stubnya két néven szerepel a forrásokban Felső- és Alsóstubnyaként is. Mindkét község Túróc megyében helyezkedett el, amelyek mai neve Horná Štubňa és Dolná Štubňa (ma: Szlovákia)

⁵⁴ PML IV. 1-c/2. 1660. május 8. Szám nélküli irat.

⁵⁵ Horváth, 146. o.

⁵⁶ Borosy, 2001. 220. o.

⁵⁷ CJH CD, 1550. évi LXII. tc. előírta minden megyének, hogy legyen saját pecsétje, Pest megye tehát több mint száz év késéssel hajtotta végre a törvény előírásait.

Levéltári források és forráskiadványok

BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599. Függlékül az inárcsi Farkas, az irsai Irsay, valamint a szilasi és pilisi Szilassy családok története. Budapest, 1938.

BOROSY ANDRÁS: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1638–1711. I. 1638–1644, 1656–1665. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 1983.

BOROSY ANDRÁS: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái I. 1618–1669. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 2001.

NAGYAJTAI CSEREI MIHÁLY Históriája. A szerző eredeti kéziratából Kazinczy Gábor által. Pest, 1852.

KISS ANITA – SCHRAMEK LÁSZLÓ: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Kiegészítő kötet. 1625–1715; 1728. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 2006.

Magyar Országos Levéltár (MOL) A 27. Magyar kancelláriai levéltár (A továbbiakban: A). Litterae comitatum, (1624–1769).

MOL A 33. Propositiones et opiniones. (1527–1689)

MOL A 35. Conceptus expeditionum. (1527–1770)

MOL A 57. Libri regii. (1524–1918)

MOL E 199. Magyar kincstári levéltárak (E szekció), Archivum familiae Wesselényi. (1583–1732)

MOL P 1761. Családok, személyek. 1945 előtti nem kormányzati szervek iratai (P szekció). Balassa II. Bálint. (1643–1702)

MOL P 1767. Különböző családtagok (1579–1879). Balassa III. Imre és felesége iratai. (1648–1680)

PEST MEGYEI LEVÉLTÁR (PML) IV. 1-a/1. Pest-Pilis-Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek. (1638–1786)

PML IV. 1-c/2. Királyi és helytartótanácsi rendeletek. Intimata inutilia. (1625–1776)

PML IV. 1-d. Pest-Pilis-Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közigazgatási iratok (Acta politica-miscellanea). (1446–1783)

PML IV. 1-l. Pest-Pilis-Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Tiltakozások. (1630–1787)

POMOGYI LÁSZLÓ (szerk.): Corpus Iuris Hungarici (elektronikus kiadás). Kerszöv Kft. Budapest, 2000.

WERBÖCZY ISTVÁN: Hármaskönyve az eredetinek 1517-iki első kiadása után ford., bevezetéssel és utalásokkal Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen; magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Franklin Társulat, Budapest 1897. Reprint. Pécs, 1989.

Irodalom

EKHART FERENC: Magyar alkotmány- és jogtörténet. (szerk.: Mezey Barna), Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

EMBER GYÖZÖ: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1946.

HORVÁTH LAJOS: Pest-Pilis-Solt vármegye kialakulása és működése. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 1995.

KÁLLAY ISTVÁN – PATAKY LAJOSNÉ: A Balassa család levéltára (repertórium), Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1972.

MEZEY BARNÁ: Magyar alkotmánytörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

PÁLMÁNY BÉLA: Végvárak Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újratelepítés korszakában (1663–1703). A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve XII. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján, 1986.

PAULER GYULA: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. I. Budapest, 1876.

SCHWARTNER, MARTIN: Statistik des Königreichs Ungern. Zweyter und Dritter Theil. Ofen (Buda), 1811.

SZAKÁLY FERENC: A hódolt megye története. In: Zsoldos Attila (főszerk.): Pest megye monográfiája. I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Pest Megye Monográfia Alapítvány, Budapest, 2001. 329–544. o.

THALY KÁLMÁN: Gr. Zrínyi Miklós emlékirata II. Rákóczi György fejedelemhez, 1653. Századok II. évf. 1868/11. szám 633–648. o.

TRINGLI ISTVÁN: Pest megye a későközépkorban. In: Zsoldos Attila (főszerk.): Pest megye monográfiája. I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Pest Megye Monográfia Alapítvány, Budapest, 2001. 75–194. o.

J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA: A hazaszeretetnek és a haza veszedelmének megjelenítése Wesselényi Ferenc leveleiben. http://www.iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Ujvary_Zs._pdf
[2009. november 20.]

VÁRKONYI GÁBOR: Wesselényi Ferenc nádor. In: Sic itur ad astra. I. évf. 1987/1. szám
75–115. o.

ZSOLDOS ATTILA: Pest megye az Árpád-korban. In: Zsoldos Attila (főszerk.): Pest megye monográfiája. I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Pest Megye Monográfia Alapítvány, Budapest, 2001. 32–74. o.